

Bronisław Szubelak

Uzbrojenie piechoty egipskiej za panowania XVIII i XIX dynastii

---

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 5, 351-356

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bronisław Szubelak

UZBROJENIE PIECHOTY EGIPSKIEJ ZA PANOWANIA XVIII I XIX DYNASTII

Starożytny Egipt przez cały okres istnienia opierał swą potęgę na dobrze zorganizowanej i co istotne wyekwipowanej armii. Specyfika położenia kraju sprzyjająca izolacji, szczególnie w okresie Starego i Średniego Państwa, nie wpływała korzystnie na modyfikację uzbrojenia. Zarówno szczebel rozwoju cywilizacyjnego potencjalnych wrogów jak i sam klimat ograniczał inwencję konstruktorów sprowadzając wszystko do prostych form. Prawdziwym przełomem w tej dziedzinie stało się dopiero pojawienie Hyksosów. Ich wpływ na Egipcjan w wielu dziedzinach życia jest nie do przecenienia. Niezatarcie piętno odcisnęli też na zwyczajach wojskowych podbitego ludu. Konflikt dwóch różnych kręgów kulturowych pozwalał na daleko idące zapożyczenia, w tym i uzbrojenia. Jak można sądzić jednokierunkowe, bowiem stroną mniej zaawansowaną w tej dziedzinie byli bez wątpienia Egipcjanie. Oni też z czasem przejęli inicjatywę strategiczną i nie tylko doprowadzili do usunięcia Hyksosów ale rozpoczęli szeroko zakrojoną ekspansję w Syro-Palestynie. Okres ten nazywamy Nowym Państwem Egipskim i jest to czas prawdziwej rewolucji militarnej.

Na polach bitew pojawiają się zwarte formacje piechoty, które wraz z łucznikami stanowią trzon armii Nowego Państwa obok elitarnych ugrupowań wozów bojowych. Ich uzbrojenie stanowią: włócznie z grotami brązowymi, brązowe topory oraz duże tarcze zaokrąglone u góry i zwężające się lekko ku dołowi¹. To podstawowe wyposażenie uzupełniają dodatkowe elementy broni ofensywnej w postaci: sztyletów oraz mieczy, zarówno prostych jak i zakrzywionych. Poważnej rozbudowie ulega uzbrojenie ochronne obejmujące teraz pancerz i hełm. Wreszcie nawet tradycyjna broń, jak topór zmienia w sposób istotny swój kształt i funkcję w zależności od okoliczności w jakich jest używana. Niezmienna w kształcie pozostaje włócznia o wydatnym grocie kształtu romboidalnego (ale i liściastego) z długą tulejką wzmocnioną pierścieniami². Zaliczamy ją do standardowego wyposażenia wojownika bliskowschodniego w starożytności, obok topora bojowego (lub czekanu – B.Sz.) oraz sztyletu³. Chociaż ten ostatni traktowany jest jako broń o znaczeniu drugorzędnym, stosowana w sytuacji ostatecznej po stracie uzbrojenia podstawowego. Zachowane

---

¹ M. H e a l y, *New Kingdom Egypt*, Elite 40, London 1992, s. 9.

² *Ibidem*, s. 36.

³ T. W a t k i n s, *The Beginnings of Warfare*, [w:] *Warfare in the Ancient World*, London 1989, s. 22.

egzemplarze to prawdziwe dzieła sztuki pochodzące z grobowców wielmożów lub faraona. Być może była to broń o charakterze honoryfikacyjnym, rodzaj „złota męstwa” czyli nagrody za dzielność nadawanej zwycięzcy przez faraona. Wskazuje na to staranność obróbki kłującej klingi z charakterystycznym żeberkiem i rękojeść oprawna w złoto. Umiejętność obróbki brązu i produkcji tego typu sztyletów to bez wątpienia hiksoski wkład do kultury egipskiej⁴. Najwspanialsze okazy to te znalezione w grobowcu Tutanchamona (XVIII dynastia). Pierwszy, typowo dekoracyjny z klingą z hartowanego złota, ricassem ozdobionym cyzelowaną palmetą oraz dobrze opracowaną rękojeścią pokrytą granulacją, inkrustowaną szkłem i półszlachetnymi kamieniami. Pochwa ze wzorem „rishi” ma skuwkę w kształcie głowy lisa pustynnego. Pozostałe są nie mniej bogato dekorowane, złotymi spiralami wykonanymi w technice „niello” przy wykorzystaniu elektrum czy ozdobną gałką rękojeści z kryształu górskiego. Co interesujące, okładki rękojeści mocowano do wyłobionego trzpienia za pomocą nitów, techniką stosowaną w Europie np. w kręgu kultury mykeńskiej⁵. Wskazywało by to na naśladownictwo lub zgoła import. Odmienny problem to żelazna klinga sztyletu „świecąca i przypominająca stal”⁶. Z uwagi na sporadyczność występowania owego metalu w znaleziskach mamy do czynienia z przedmiotem luksusowym być może proveniencji hetyckiej. Choćby oprawa broni wskazywałaby raczej na robotę egipską. Umiejętności płatnerzy egipskich musiały być wysokie skoro byli w stanie wytwarzać duże ilości mieczy i to zarówno prostych jak i krzywych.

Zakrzywione zwane „chepesz” stają się z czasem ulubioną bronią żołnierzy i faraonów Nowego Państwa. Bez wątpienia wzorzec do naśladownictwa pochodził z Azji. Co do szczegółów opinie znawców są rozbieżne. Miejsce zapożyczenia identyfikowane jest z Fenicją, biblijnym Kanaanem lub Syrią⁷. Czas wprowadzenia oręża do uzbrojenia to także kwestia sporna. Przyjmuje się dwie cenzury: tak zwany II okres przejściowy (XIII - XVII dynastia) lub panowanie i podboje *Totmesa III* (XVIII dynastia)⁸. Jak by jednak nie było fabrykacja mieczy nie nastęrczała większych problemów i prowadziła do wykształcenia się dwóch podstawowych typów. Siecznego z tęnym sztychem, mocno wygiętą klingą i ozdobną rękojeścią oraz sieczno-kłującego z ostrym sztychem, niewielką krzywizną i prostą, bez ozdób, rękojeścią⁹. Zachowane egzemplarze mierzą od 40 do 60 cm długości i często są oprawne w ciemno barwione drewno lub heban. Rękojeść dobrze wymodelowana u nasady pierścieniowa u końca kulista przechodzi w zastawę trzpieniową o okrągłym przekroju. Całość w

⁴ M. Healy, *op. cit.*, s. 7.

⁵ S. Bull, *An Historical Guide to Arms and Armour*, London 1991, s. 78.

⁶ N. Reeves, *Tutanchamon*, Warszawa 1998, s. 177.

⁷ Por. P. Montet, *Życie codzienne w Egipcie w epoce Ramessydów*, Warszawa 1964, s. 191; T. Wise, *Ancient Armies of the Middle East*, MAA 109, London 1981, s. 23; M. Healy, *op. cit.*, s. 15.

⁸ Zob. N. Reeves, *op. cit.*, s. 175; I. Shaw, *Egyptian Warfare and Weapons*, Shire Egyptology 16, 1991, s. 44; P. Montet, *op. cit.*, s. 191.

⁹ H. Bonnet, *Die Waffen der Völker der alten Orients*, Leipzig 1926, s. 95-96.

postaci odlewu z wypukłym brzeszczotem tylko częściowo wykutym¹⁰.

Konstrukcyjnie odmienną bronią był prosty miecz występujący w dwóch wzor-
cach krótkim i długim. Oba z klingą w obrysie podobną do klina i charakterystycz-
nym żeberkiem wzdłużnym właściwym broni wykonanej z brązu¹¹. Krótki miecz z
głównią długości 60-70 cm przeznaczony jest wyłącznie do klucia. Odlewany, brą-
zowy brzeszczot odporny na uszkodzenia i korozję, przybiera różne kształty¹². Z
czasem zresztą jego długość wzrasta do około 1 m i w ten sposób pojawia się miecz
długi. Istnienie krótkiego miecza jest często kwestionowane w literaturze przed-
miotu. Niektórzy z badaczy skłonni są do uznania go za długi sztylet czyli formę
przejściową przed pojawieniem się długiego miecza o charakterze kłującym, w póź-
nym okresie Nowego Państwa¹³. To jaką drogą miecz ten dotarł do Egiptu też nie
jest jasne. Najczęściej wynalazek tej broni przypisuje się tak zwanym „Ludom Mo-
rza”, które na przełomie XIII/XII w. p.n.e. pojawiły się w egipskich granicach¹⁴.
Wziąwszy jednak pod uwagę fakt, iż miecz sieczno-kłujący, dwuręczny występuje
w ikonografii jako uzbrojenie żołnierzy garnizonów kanaanejskich już w okresie
amarnańskim, jest to wątpliwe¹⁵. Co prawda wskazuje się na Szardanów jako tych,
którzy pozostając w służbie egipskiej co najmniej od czasów Ramzesa II, powszechnie
używali tego oręża ale i to nie budzi zaufania. Tym bardziej, że jak pisze I. Shaw miecz
Szardanów powstał w wyniku przedłużenia sztyletu używanego na Bliskim Wschodzie,
więc i w Egipcie, od Środkowej Epoki Brązu¹⁶. Pogląd ten stoi w jawnej sprzeczności z
tezą o wyłączności jaką mieli Mykeńczycy na produkcję tego uzbrojenia. Byli oni jedy-
nymi producentami, w całym wschodnim basenie Morza Śródziemnego, długich mieczy
dwusiecznych i to zarówno kłujących jak i siecznych, w ostatnich wiekach II tysiącle-
cia¹⁷. Zatem ten rodzaj oręża przypisać by należało formacjom elitarnym, cudzoziem-
skiego autoramentu, służącym faraonom. Inaczej ma się sprawa z toporem bojowym bę-
dącym etatowym uzbrojeniem wojownika już w okresie Średniego Państwa. Początkowo
surowcem do produkcji żelęczy była miedź, jednak w okresie Nowego Państwa upo-
wszechnia się brąz i z niego wyrabia się dwa podstawowe typy tej broni. Jeden, który
można by nazwać berdyszem i drugi kształtem zbliżony do czekana. Berdysz w literatu-
rze zachodnioeuropejskiej występuje w trzech odmianach jako typ „epsilon”, typ
„ocny” oraz tak zwany „kaczy dziób”¹⁸. Jak się wydaje pierwowzorem dla nich jest

¹⁰ N. R e e v e s, *op. cit.*, s. 177; M. H e a l y, *op. cit.*, s. 38.

¹¹ G. W e l a n d, *A Collectors Guide to Swords, Daggers and Cutlasses*, London 1991, s. 12; Żeberko usztywniało klingę zabezpieczając ją w ten sposób przed złamaniem.

¹² Por. Z. Ż y g u l s k i jr, *Broń w dawnej Polsce*, Warszawa 1982, s. 43; G. W e l a n d, *op. cit.*, s. 12; T. W i s e, *op. cit.*, s. 18.

¹³ M. H e a l y, *op. cit.*, s. 10; P. M i q u e l, *W czasach starożytnych Egipcjan, Tak żyli ludzie*, Wrocław 1990, s. 47; T. W i s e, *op. cit.*, s. 18.

¹⁴ G. W e l a n d, *op. cit.*, s. 12.

¹⁵ M. H e a l y, *op. cit.*, s. 60.

¹⁶ I. S h a w, *op. cit.*, s. 44.

¹⁷ T. W a t k i n s, *op. cit.*, s. 25.

¹⁸ Zob. T. W i s e, *op. cit.*, s. 9, 35, 38.

płaskie żelźce kształtu półkolistego (lub o obrysie litery D) mocowane poprzez rozczepienie toporzyska i datowane na okres Starego lub Średniego Państwa¹⁹. Jest to o tyle ważne, iż podważa w istotny sposób wszelkie spekulacje na temat syryjsko-palestyńskiego rodowodu oręża. Nie wyklucza natomiast modyfikacji berdysza dokonanych na tym terenie w okresie późniejszym czego efektem jest jego wersja nazwana „kaczym dziobem”. Powstała ona dzięki zwężeniu ostrza i wydłużeniu żelźca oraz osadzeniu toporzyska w 2 lub 3 gniazdach. Czyniło to z niego niezwykle groźną broń zdolną do przebiccia zarówno metalowego hełmu jak i pancerza. Używany od XIX-XVIII w. p.n.e. z biegiem czasu, z coraz węższym ostrzem upodobił się do sumeryjskiego czekanu przypominającego dħuto i mocowanego na toporzysku za pomocą tulejki ustawionej pod kątem prostym do żelźca²⁰. Poza Egiptem i Syro-Palestyną typ „epsilon” występuje, na co warto zwrócić uwagę, również w Iranie. Relief skalny datowany na 2100-2000 r. p.n.e. ukazuje boginię Inannę oraz triumfującego Anubaini króla ludu Lulubi (siedziby na północ od Elamu), który prawą rękę wspartą ma na berdyszu typu „epsilon”²¹. Dowodzi to uniwersalnego charakteru tego oręża znanego wielu ludom starożytnego Bliskiego Wschodu w tym i Egipcjanom.

Trzonem ich armii od 1500 r. p.n.e. są zwarte formacje piechoty chronione tarczami i uzbrojone we włócznie i topory. Topór zatem awansował do roli głównej broni ofensywnej piechura za czasów XVIII dynastii²². W tym okresie rozpowszechnia się typ uznawany za rdzennie egipski, a klasyfikowany jako czekan. Wąskie żelźce, przewężone po środku, mocowane jest rzemieniami tworzącymi opłot na toporzysku. Egzemplarze bogato zdobione mają często charakter ceremonialny i znajdowane są w wyposażeniu grobowym. Cechą, która je wyróżnia jest dolna część toporzyska w kształcie zwierzęcego kopyta. W okresie XIX dynastii częściowo wychodzą z użycia, tracąc prymat na rzecz berdyszy²³.

Wyjątkowym rodzajem uzbrojenia występującym tylko w Egipcie jest połączenie buławy i berdysza. Ta broń z głowicą buławy na wysokości dolnej krawędzi żelźca, a toporzyskiem poniżej i powyżej głowicy stosowana jest szeroko za panowania Ramzesa III²⁴.

Jak zatem wynika z powyższego opisu broń zaczepna w okresie Nowego Państwa nie tylko wzbogaciła się o nowe konstrukcje ale zmodyfikowała również dotychczas używane.

Podobne zjawisko obserwujemy jeśli idzie o uzbrojenie ochronne. Tutaj niemal wszystko jest nowością bądź zapożyczeniem. Jedyńm elementem, który przetrwał

¹⁹ I. S h a w, *op. cit.*, s. 35.

²⁰ T. W i s e, *op. cit.*, s. 9, 35; H. B o n n e t, *op. cit.*, s. 30-31.

²¹ J. Ś l i w a, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, Warszawa, Kraków 1997, s. 375-376.

²² M. H e a l y, *op. cit.*, s. 9-10; R.E. D u p u y, T.N. D u p u y, *Historia wojskowości, Starożytność – Średniowiecze*, Warszawa 1999, s. 6.

²³ M. H e a l y, *op. cit.*, s. 6, 10, 34.

²⁴ Patrz A. R a c i n e t, *Histoire du costume*, Paris 1888, s. 15; M. H e a l y, *op. cit.*, s. 38; P. M i q u e l, *op. cit.*, s. 47.

poprzednie epoki jest tarcza. I ona jednak uległa przemianie szczególnie co do kształtu i ciężaru. Do tej pory spełniała funkcję ochronną będąc swoistym ekwiwalentem metalowej zbroi, stąd jej rozmiary musiały być znaczne, podobnie jak waga²⁵. Teraz zostaje dodatkowo powiększona, górne obrzeże poprzednio węższe i ostro zakończone, w czasach XIX dynastii zaokrąglą się oraz poszerza. Nadaje to całości obrys zbliżony do prostokąta z węższym dołem. Cechą charakterystyczną staje się okrągła, metalowa płytką, rzadziej prostokątna chroniąca od zewnątrz imacz²⁶. Jej przedstawienia w naściennych reliefach płasko rzeźbionych wgłębnie skłoniły część badaczy do uznania tego zabezpieczenia za otwór co miało dalsze konsekwencje natury na przykład modelarskiej (zob. piechotę egipską firmy Atlantic-Nexus w skali 1 : 72) i prowadziło do nieporozumień. Nie jedynych zresztą, bowiem przedmiotem sporu stała się także konstrukcja tarczy. Zapomniano, jak się wydaje, o rozróżnieniu tarcz bojowych od ceremonialnych. Pierwsze solidnej konstrukcji wykonane z drewna pokrytego skórą zwierzęcą antylopy lub geparda, częściej jednak krowią, zaopatrywano w szeroki pas do noszenia przez ramię na szyi. W boju przrzucano tarczę na plecy dając swobodę ręką operującym ciężkim orężem np. berdyszem. Paradne tarcze były nieporównywalnie lżejsze i przede wszystkim ozdobne. Choć rozmiarami zbliżone do bojowych (80-90 cm wysokości) zrobione były z cienkiego połączanego drewna ze środkowym panelem gipsowym zdobionym i połączonym²⁷.

Ceremonialny charakter początkowo miał również pancerz. Jego użytkowanie powiązane jest z formacjami rydwanów bojowych. Mowa oczywiście o pancerzu metalowym tak zwanym łuskowym bądź lamelkowym. Fabrykowano je poprzez naszycie metalowych łusek na skórzany kaftan bądź powiązanie wzajemne metalowych elementów na wzór rybiej łuski. Ten wynalazek syryjskich metalurgów zwany „sirion” pojawia się w Egipcie po 1500 r. p.n.e., a pierwsze jego przedstawienia znajdujemy w grobowcu z okresu panowania Amanhotepa II (2 poł. XV w. p.n.e.). Kształtem naśladuje długą sięgającą kostek tunikę pokrytą brązowymi łuskami, ze względu na swój ciężar nadającą się jedynie do walki z rydwanu²⁸. Prawdziwym nieporozumieniem natomiast jest mylenie go z kolczugą co często przytrafia się polskim tłumaczom literatury egiptologicznej²⁹. Paradny charakter uzbrojenia podkreślają znaleziska z pochówków faraonów jak ten odkryty w komorze grobowej Tutanchamona sporządzony z grubych skórzanych łusek przytwierdzonych do płóciennej podszewki w kształcie koszuli bez rękawów³⁰.

Bojowe pancerze piechoty to głównie płócienna osłona ciała przyjmująca różno-

---

²⁵ P. J o h n s o n, *Cywilizacja starożytnego Egiptu*, Warszawa 1997, s. 107.

²⁶ M. H e a l y, *op. cit.*, s. 9, 33, 36, 38, 39.

²⁷ N. R e e v e s, *op. cit.*, s. 176-177.

²⁸ Zob. Z. Ż y g u l s k i j r., *op. cit.*, s. 36-37; S. B u l l, *op. cit.*, s. 7; G. R a c h e t, *op. cit.*, s. 64-65; I. S h a w, *op. cit.*, s. 42; T. W a t k i n s, *op. cit.*, s. 23.

²⁹ Por. P. M o n t e t, *op. cit.*, s. 190-191; P. J o h n s o n, *op. cit.*, s. 107; T. W a t k i n s, *op. cit.*, s. 34-35.

³⁰ N. R e e v e s, *op. cit.*, s. 176.

rakie formy: skórzanych pasów krzyżujących się na piersi, napierśników naszywanych skórą czy tylko watanianego fartucha chroniącego genitalia³¹. Tradycja użytkowania płóciennych pancerzy musiała być długa skoro jeszcze w VI w. p.n.e. za panowania Amazisa posyłano je jako cenne wota bogini Atenie. Misternej roboty, wzbudziły podziw samego Herodota, który tak opisuje jeden z nich: „Był on płócienny z wyszytymi wielu figurami, a ozdoby zrobione były ze złota i z bawełny. Co go jednak czyni godnym podziwu to każda poszczególna nica pancerza: choć bowiem są cienkie, zawierają po 360 innych nici, które są wszystkie dla oka niewidoczne”³². Dowodzi to prawdziwego mistrzostwa Egipcjan w rzemiośle tkackim. Ciekawą, choć prostą, formą uzbrojenia ochronnego był pancerz wykonany z usztywnionych bandaży owiniętych wokół torsu i jednego (prawego) ramienia³³. Równie oryginalnym wyposażeniem była trzyczęściowa zbroja ze skóry krokodyla datowana, co prawda, na okres rzymski lecz wpisująca się w tradycję egipską³⁴.

Płótno służyło również jako surowiec do wyrobu nakryć głowy pełniących funkcje hełmu. Były to chusty i pikowane czapki z chwostami w kolorach: zielonym, czerwonym czy czarnym, pręgowane lub pasiaste. Oficerowie nosili skórzane, ciasno przylegające do głowy, kaski zaś szeregowym wystarczyć musiał często gruby kok ze zwiniętych włosów. Metalowe hełmy w okresie Nowego Państwa występowały jedynie w szeregach wojsk najemnych posiłkujących, jak Szardanowie, armię egipską³⁵. Pomijając często lecz wartym uwagi jest proceder użytkowania przez piechotę grubych peruk prawdopodobnie tekstylnych identyfikowanych z czapkami. To przybranie głowy ma konotacje arystokratyczne czy dworskie ale w tym przypadku sprowadzało się do czysto bojowej funkcji.

Brak metalowych elementów uzbrojenia ochronnego tłumaczy się na dwa sposoby, bądź rytualnym charakterem bitw, bądź niedostateczną ilością metalu zważywszy, iż brąz upowszechnia się dopiero w okresie Nowego Państwa³⁶.

Podsumowując należy podkreślić wagę specyficznych warunków naturalnych wpływających na późny i powolny rozwój uzbrojenia zaczepnego i ochronnego piechoty egipskiej. Doświadczenia z okresu okupacji hyksoskiej poszerzone w dobie ekspansji Nowego Państwa zaowocowały przyjęciem do uzbrojenia nowych rodzajów broni obcego pochodzenia. Wzorców do tej produkcji dostarczały ludy podbite oraz najemnicy pochodzący z basenu Morza Śródziemnego, a pozostający w służbie faraonów XVIII i XIX dynastii. Sami Egipcjanie jedynie w wąskim zakresie wykazali inicjatywę tworząc zadawalając się daleko idącymi modyfikacjami wyposażenia. Nie umniejsza to bynajmniej ich dokonania lecz świadczy o pragmatyzmie militarnym.

³¹ H. Wilson, *Lud faraonów*, Warszawa 1999, s. 162.

³² Herodot, *Dzieje*, t. I, przeł. S. Hammer, Warszawa 1959, ks. III, 47.

³³ M. Healy, *op. cit.*, s. 60.

³⁴ P. Johnson, *op. cit.*, s. 107.

³⁵ Zob. T. Wise, *op. cit.*, s. 21; P. Montet, *op. cit.*, s. 190; M. Healy, *op. cit.*, s. 60; H. Wilson, *op. cit.*, s. 162; P. Johnson, *op. cit.*, s. 107.

³⁶ J. Keegan, *Historia wojen*, Warszawa 1998, s. 137.